

DOSYA/DERLEME**MARKS (SINIF) VE WEBER (STATÜ)
ÇÖZÜMLEMELERİNDE BİR UĞRAK OLARAK
MESLEK VE HEKİMLİK***Tülin ÖNGEN****I. Giriş**

Sınıf, tarihsel ve toplumsal süreçleri anlamanın ve açıklamanın en önemli kategorilerinden biridir. Nitekim Marksist kuram, sınıf analizi yoluyla kapitalizmin tarihsel ve toplumsal özgüllüklerini; nasıl işlediğini, işleyişin dinamiklerini, çelişki ve dikotomilerini tek tek ortaya koymuş ve tanımlamıştır. Bu yüzden sınıf, genellikle tarihsel materyalist düşünceyle özdeşleştirilen bir kavramdır. Öte yandan sınıf kategorisini kullanan başka düşünce gelenekleri de vardır. Örneğin sınıf kavramını ilk kullanan düşünür Saint-Simon'dur. Ütopik sosyalizmin de öncüleri arasında yer alan Saint-Simon, kuramında toplumsal sınıflara ve sınıf mücadelesine yer vermiş, hatta sınıfsız toplum idealini savunmuştur. Daha sonra Marx ve Engels, Saint-Simon'un bu düşüncesini benimseyecek, ancak onun önerdiği yolu ("ikna" ve "müzakere") gerçekçi bulmayıp, kendi sosyalizm anlayışlarını -bilimsel sosyalizm- ve devrim modellerini -proleter devrim-geliştireceklerdir.

Burjuva düşünce geleneği içinde de sınıf sorunu üzerinde duranlar olmuştur. Sorunu ilk fark eden gelenek ekonomisi politikçilerdir (Smith ve Ricardo). Üretim araçları ile toplumsal ürünün toplum üyeleri arasında eşit bir biçimde dağılmadığını gören bu düşünürler, çalışmalarında "bölüşüm" sorununa da yer vermişlerdir. Daha sonra Weber konuya farklı bir açıdan yaklaşmıştır. Marx'ın sınıf anlayışını hemen hiç benimsememiş olmasına rağmen sınıfı, toplumsal bölünmenin kaynaklarından biri olarak değerlendirmiştir. Ancak ne klasik ekonomi politikçiler ne de Weber, sınıf sorununu tam olarak açıklayabilmişlerdir. Olgunun nedenlerinden çok sonuçları üzerine odaklandıklarından, sınıfsal bölünmenin sömürü (artık değer) olgusundan kaynaklandığını

anlayamamışlardır. Bu da, onları ciddi bir açmazla karşı karşıya bırakmıştır. Bir yandan sınıfsal eşitsizliklerden duydukları rahatsızlığı dile getirirken, öte yandan bunu doğal ve kaçınılmaz saymaktan öteye gitmemişlerdir. Açmazlarının başlıca nedeni, kapitalizme idealist (özcü) ve pozitivist bir toplum anlayışının öncülleri çerçevesinde yaklaşıtlarından, onun tarihselliğini kavrayamamış olmalarıdır. Pazar ekonomisini kendiliğinden gelişen, doğal bir kurum olarak görüp, ona nerdeyse mistik ("gizli el") ve ahlaki bir değer atfettikten sonra artık onun yol açtığı eşitsizliklerin aşılabileceğini düşünmeleri imkansızlaşacaktır.

Buna karşılık Marx, soruna tamamen farklı bir epistemolojiyle yaklaşmış, gerek kapitalizmi gerekse onun kurumlarını birer sosyal form olarak ele alacaktır. Üretimdeki değişikliklerin tarihsel bir uğrağı olarak gördüğü kapitalizmin aşılabileceğini, bu anlamda sınıfsız toplumun asla bir ütopya olmadığını savunacaktır. İşte Marx'ın sınıf yaklaşımını ötekilerden ayıran en üstün yanı budur: Bir önermesinin de olması. Bir gerçekliği salt anlamak ve açıklamakla yetinen, buna karşılık ona alternatif sunmayan, onu dönüştürmenin yollarını göstermeyen çabaların ne denli bilimsel (eleştirel) sayılacağı ise apayrı bir tartışma konusudur.

Çağdaş kapitalizmin sınıf yapısını inceleyenler bugün genellikle Weberci ve Marksist geleneklerin günümüz temsilcileridir. Ancak Marx ve Weber arasındaki kuramsal ve metodolojik görüş ayrılıkları bunlar için de geçerlidir. Dolayısıyla bugün birbirine karşıt iki ayrı sınıf kuramından söz etmek mümkündür. Kuşkusuz bu iki kutup arasında yer alan, çoğu kez bu kutupları uzlaştırmaya, bu sayede daha dinamik bir sınıf kuramı ortaya koymaya çalışan başka yaklaşımlar da ("yakınsama kuramları") vardır. Ancak bunların büyük bir bölümü Marx'dan çok Weber'in damgasını taşıyan yaklaşımlardır.

*Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi

Marksist ve Weberci bakış açıları arasındaki en ciddi anlaşmazlık konusu günümüz işçi sınıfının nesnel ve toplumsal konumudur. Tartışmalar daha çok işçi sınıfının kimleri kapsadığı, hangi işgücü ve meslek türlerinin bu kategoriye dahil olduğu üzerinedir. Taraflar, ayrıca modern kapitalizm koşullarının sınıf üyelerinin iktisadi, toplumsal ve politik yapısı üzerindeki dönüştürücü etkileri konusunda da uzlaşamazlar. Weberci okul, sınıf yapısının 19. yüzyıldan bu yana köklü bir dönüşüme uğradığı; özellikle modern işçi sınıfı ile Marx'ın 'proletaryası' arasında tarihsel bir kopuşun meydana geldiği yargısından hareketle işçi sınıfının nesnel koşulları ile sınıf üyelerinin öznel toplumsal konumları arasında artık herhangi bir karşılıklılığın bulunmadığını öne sürerler. Buna karşılık Marksist araştırmacılar Webercilerin bu savlarını ciddiye almazlar. Değişimi elbette ki reddetmezler; kapitalist üretici güçlerin gelişmesine koşut sınıf yapısının, bu anlamda sınıf yerleriyle birlikte sınıf üyelerinin toplumsal görünümünün de değiştiğini onlar da kabul ederler, ancak bundan hiç de Webercilerin çıkardığı türden (sosyolojik ve siyasal) sonuçlar çıkarılamayacağını savunurlar. Özellikle kapitalist gelişme süreçlerinin emeğin ontolojik yapısında köklü bir dönüşüme yol açtığı, örneğin onun sınıfsal karakterini yok ettiği yargısını gerçek dünya ile hiç de tutarlı bulmazlar. Ayrıca, meğer ki böyle bir ontolojik dönüşüm gerçekleşmiş olsun, bunun neden bütün sınıflar için değil de sadece işçi sınıfı için geçerli sayıldığı sorusunu da haklı olarak ortaya atarlar.

Geleneksel işçi sınıfının 'yok olduğu' yolundaki iddialar, yalnızca Weberciler tarafından savunulmamaktadır; günümüzde benzer görüşleri dile getiren 'Marksist' düşünürler de bulunmaktadır. Örneğin 'Yeni Marksist' yazarların bir kısmı ile 'Post Marksistlerin' büyük bir bölümü, günümüz işçi sınıfında bir "metamorfoz" yaşandığını, bu bağlamda geleneksel işçi sınıfını tanımlayan toplumsal özelliklerin veya bilinç biçimlerinin artık bu kesimler için geçerli sayılamayacağını öne sürerler. Bu görüşte olanlar, sınıf mücadelesini de 'demode' bulmakta, siyasetin artık başka zeminlere kaydığını, yeni aktörlerin ortaya çıktığına inanmaktadır. Nitekim sivil toplumculuk, yeni toplumsal hareketler, radikal demokrasi, müzakereci demokrasi ve benzeri siyasal stratejiler bu yöndeki arayışların birer sonucu olarak gündeme gelmiştir.

Oysa bu tür iddiaların her hangi bir bilimsel temeli yoktur; bunlar, çoğu kez Marksizmin geçersizliğini kanıtlamaya dönük spekülasyon iddialarla dolu söylemlerdir (bunları 'sınıf efsaneleri' olarak adlandırmak yanlış olmaz). Hiç bir sınıfın hiç bir zaman monolitik bir bütün oluşturmadığı ya da bir üretim sistemi içinde iktisadi ve sosyal koşullar değiştikçe bunun bütün sınıflara yansıdığı, en basit bilimsel ve tarihsel gerçekler olduğu halde nedense işçi sınıfı yapısında meydana gelen her değişiklik bir parçalanma ve kopuş işareti (bir anomali) olarak algılanmakta, buna karşılık öteki sınıflarda meydana gelen bölünme, bütünleşme veya çeşitlenmeler fazla dikkate alınmamakta ya da bu tür yorumlara yol açmamaktadır. Örneğin öteki sınıf üyeleri arasında meslek, eğitim ve dünya görüşleri açısından var olan pek çok fark tekil,

bireysel durumlar olarak değerlendirilmekte; bir burjuvanın veya küçük burjuvanın her zaman 'kim' olduğunu bildiği ve buna göre davrandığı varsayılmaktadır.

Yazıda önce Weberci düşünce değerlendirilecektir. Daha sonra klasik Marksist sınıf kuramının ayırt edici özellikleri ortaya konmak suretiyle Weberci sınıf yaklaşımının eksiklikleri ve hataları serimlenmeye çalışılacaktır. Son olarak da hekimlerin de içinde bulunduğu beyaz yakalı meslek mensuplarının sınıfsal konumu tartışılacaktır. Şurası açıktır ki, özellikle hekimlik gibi son derece karmaşık ve kozmopolit bir meslek grubunu tek bir sınıf çatısı altında değerlendirmek mümkün değildir. Nitekim bu konuda çok çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bir kısım yazar, onları orta sınıflar içinde değerlendirirken, bir kısmı da özgül bir sınıf olarak görmektedir. Buna karşılık kimileri pek çok sınıftan oluşan "mesleksel bir salata" olduğunu düşünmekte, bazıları daha da ileri gidip, bilincin olmadığı yerde sınıftan hiç söz edilemeyeceğini, dolayısıyla hiç bir sınıf için böyle bir nesnellığın varsayılamayacağını öne sürmektedir.

Bu kadar çok farklı görüşün birbiriyle yarıştığı bir ortamda kafa karışıklıklarını çoğaltmamak için önce tartışmanın hangi zeminde yürütüleceğine karar verilmelidir. Bilimsel bir zemin seçilecekse, konunun kuramsal ve metodolojik arka planı bilinmelidir. Örneğin ne tür sorun alanlarının söz konusu olduğunu, ayrıca bunları çözüme kavuşturacak yöntemsel araçların neler olduğunu bilmekte yarar vardır. Somutlamak gerekirse, önce sınıfın ne olduğu ya da ne olmadığı açıklığa kavuşturulmalıdır. Örneğin sınıf, bir yer, bir konum, bir işlev mi yoksa bir ilişki ve bir süreç midir? Ya da sınıf ne bir tür toplumsal kategoridir? Salt nesnel-ekonomik bir kategori mi yoksa aynı zamanda toplumsal bir kategori midir? Sınıfsal oluşum nasıl gerçekleşir; ne tür süreçler içerir, hangi uğraklardan geçer, bu uğraklar arasında ne tür bir ilişkisellik vardır? Bundan sonraki bölümde karşılaştırmalı bir perspektiften bu soruların yanıtları aranacaktır.

II. Weberci Sınıf Yaklaşımı versus Marksist Yaklaşım

Weberci ve Marksist düşünce gelenekleri, sosyal dünyaya ontolojik ve epistemolojik bakış açıları gereği sınıf olgusuna da farklı yaklaşmışlardır. Marx, sınıfa tarihsel materyalist felsefenin ve bilimsel sosyalizmin ilke ve öncüllerinden hareketle yaklaşmış, diyalektik bir yöntemle çözümlenmiştir. Buna karşılık Weber, idealist (özcü) bir tarih felsefesi ile evrimci bir ilerleme düşüncesinden hareketle yaklaşmış ve pozitivist bir bilim anlayışıyla incelemiştir. Ayrıca siyasal görüşleri açısından da tutucu bir filozof olan Weber, kapitalizmi ve sınıfsal eşitsizlikleri eleştirmekle birlikte onlara verili gerçeklikler olarak bakmıştır. Örneğin kapitalizmi bir yandan bürokratik (anti demokratik) ve rasyonalist örgütlenme tarzından ötürü "serfliğin yeni demir kafesi" olarak niteler, öte yandan bürokratik ve rasyonalist işleyiş kapitalizmin ilerlemesi için zorunlu sayar. Sosyalizme de bürokratik-totaliter toplumun nihai bir uğrağı olarak görüp, şiddetle karşı çıkmıştır. Marx'ın ve Weber'in toplum ve siyaset anlayışları arasında var olan

bu derin uçurumlar onların sınıf analizlerine de büyük ölçüde yansiyacaktır.

Örneğin Marx, kol gücünden çok zihinsel etkinliğe dayanarak çalışan ve günümüzde daha çok "beyaz yakalı" olarak adlandırılan meslek gruplarını "üretken olmayan emek" bağlamında değerlendirip, işçi sınıfının bir parçası sayarken, Weber'e göre bunlar, orta sınıf üyeleridir. Bugün ana akım toplumbilim düşüncesi de, 20. yüzyıl boyunca çok genişlemiş ve çeşitlenmiş olan beyaz yakalılara orta sınıf üyeleri olarak yaklaşıyor. Bu grubun bugün en büyük dilimini, bankacılık, ticaret, sigorta, pazarlama gibi dolaşım süreci içinde yer alan işleri gören büro işçileri oluşturuyor. Doğrudan üretim süreci içinde yer alan, dolayısıyla niteliği itibarıyla "üretken emek" sayılması gereken teknisyenler (mühendisler gibi) de buna dahil ediliyor. Bu sektörde değerlendirilen bir diğer grup ise, kamusal ya da özel hizmet alanlarında eğitim, sağlık ve sosyal çalışma gibi "insanın yeniden üretimine" dönük işleri gören ücretlilerdir.

Meslek, bilgi, beceri, eğitim, gelir gibi ölçütleri sınıf analizine sokarak ücretlilerin kendi içinde birden fazla sınıfa bölünmesinin sorumlusu Weber'dir. Ondan sonra bu gelenek sürececek; ücretli gruplar bir yanda mavi yakalılar (işçi sınıfı) öte yanda beyaz yakalılar (orta sınıflar) olmak üzere kendi içinde suni bir biçimde ikiye ayrılacaktır. Weber, bir burjuva düşünürü olmasının kendisine sağladığı ideolojik üstünlükten yararlanarak Batı bilim dünyasına hakim olacak, hatta Marksist düşünürlerin bir kısmı üzerinde bile etkili olacaktır. Nitekim kendisini (çağdaş) Marksist olarak niteleyen pek çok düşünürün çalışması açıkça Weber'in izlerini taşımaktadır. Örneğin işçi sınıfını salt el emeğiyle sınırlayan, buna karşılık kafa emeğini orta sınıflar ("yeni orta sınıf," "yeni küçük burjuvazi", "yeni sınıf", "teknokratik sınıf" vb.) içinde değerlendirenler (Poulantzas, Carchedi, Wright gibi yapısalci Marksistler) bu konuda Weber'e Marx'dan çok daha yakınlardır.

Weberci yaklaşım

Weber'e göre kapitalizm, üretimdeki değişikliklerden çok düşünce ve toplumsal davranış kalıplarındaki dönüşümün (Protestan Etiği: Rasyonalite düşüncesi) ürünü olan, bu anlamda tamamen bir Batı olgusudur. Kapitalizmin gelişmesiyle tarihte ilk kez son derece karmaşıklaşmış ve çoğulculaşmış yeni bir toplum doğmuştur: Modern toplum. Weber, toplumsal sınıfları da pazarın bir ürünü olarak gördüğü için, sınıf sorununu da sadece kapitalizmle sınırlandırır. Nitekim ona göre, pazarın bulunmadığı daha önceki toplumsal formasyonlarda sadece statü grupları mevcuttur. Dolayısıyla tarih de zaten sınıflar arasındaki değil, statü blokları arasındaki çatışmanın bir ürünüdür.

Weber, gücün kaynağından çok toplum içindeki dağılımıyla; özellikle güç kullanım araçlarının ve gücün meşruiyet temellerinin neler olduğuyla ilgilenen bir toplumbilimci olduğundan sınıf sorununa da tamamen bu açıdan yaklaşmış; sınıfsal farklılaşmanın kendisinden çok biçimlerini ve sonuçlarını tartışmıştır. Kapitalizmin çoğulcu ("çok yönlü tabakalaşmış") bir toplumsal

yapılanmaya dayandığını inandığı için Marx'ın emek sermaye kutuplaşmasına dayanan toplum modelini de yanlış bulur. Ona göre, sınıflar ve ona dayanan ekonomik güç ilişkileri, toplumsal farklılaşmanın sadece (potansiyel) temellerinden biri olup, en önemlisi de değildir. Sınıf yerlerinin temelinde mülkiyetin bulunduğunu yadsımaz, ancak pazarın sınıf yerlerini yeniden dağıttığını düşünür. Buna göre, insanların hangi sınıfa ait oldukları, üretim süreci içindeki nesnel yerlerinden (üretim araçlarıyla kurduğu ilişkiler) çok pazar konumlarına ("geçim koşulları", "yaşam şansları") bakarak anlaşılabilir. Örneğin ticari bir kazanç (kira, kar, faiz gibi) sağlayan her hangi bir beceriye veya hizmet sunma kapasitesine sahip olmak mülk sahibi olmak kadar önemli bir avantajdır.

İşçi sınıfını, mülksüz, ancak gelir getiren her hangi bir beceri, nitelik veya hizmet sunma kapasitesine sahip olmayan niteliksiz kol işçileriyle (mavi yakalı ücretliler) sınırlayarak, nitelik, meslek, eğitim vb. koşullar açısından daha nitelikli olanları (beyaz yakalılar) ise orta sınıf ("kazanç sınıfları") sayar. Ona göre kapitalist toplumda üç ana sınıf vardır: En üstte küçük bir azınlıktan oluşan kapitalist sınıf, altta nispeten daha geniş kesimleri içine alan işçi sınıfı, ortada ise çok sayıda ve çeşitli mesleklerden insanları içinde barındıran geniş bir orta sınıf. Öte yandan kapitalist üretici güçler geliştikçe ekonomik koşulların iyileşip, kazanç imkanlarını çoğaltacağına inanan Weber, orta sınıfların da zamanla güçleneceğine ve genişleyeceğine kesin gözüyle bakar. Bu yüzden de Marx'ın proleterleşmenin artacağı yolundaki görüşlerine hiç katılmaz.

Weber, kapitalist toplumda statü grupları ve otorite konumlarına (bürokratik) göre farklılaşan başka yapıların da bulunduğunu düşünür ve bunları sınıf yapısından daha çok önemser. Toplumdaki güç dağılımının en önemli kaynağı olarak gördüğü statü gruplarını, insanların kendileri veya başkaları hakkındaki öznel değerlendirmelerine (şeref, itibar, onur, prestij gibi) göre tanımlar. Bu öznel değerlendirmeleri belirleyen etmenler ise, insanların yaşam tarzları (tüketim standartları ve kalıpları), eğitim düzeyleri ve meslekleridir. Sonuçta bu toplumsal yapılanma içinde beyaz yakalılar ile mavi yakalılar arasında statü etmenleri açısından da bir fark gözetmiş sayılır. Weber, sınıfı akışkanlığı olan, buna karşılık statüyü kast gibi kapalı, geçişkenliğe izin vermeyen bir yapı olarak kabul eder.

Weber'in siyasal iktidarın doğasıyla ve dağılımıyla ilgili görüşleri sınıf mücadelesini neden o kadar önemsemediğini de gösterir. Ona göre siyasal erkin kaynağı ve alanı, kendisinin "parti" adını verdiği (içinde kurumsallaşmış güç ilişkilerinin geçerli olduğu) örgütsel yapılarıdır (sendikalar, işveren örgütleri, kilise, siyasal parti, büyük ticari işletmeler vs.). Siyasal güç çatışmaları bu yapılar içinde ve oradaki güç konumları arasında cereyan eder. Weber, siyasal erki otoriteye indirgeyerek, siyasal güç ilişkilerini sınıf ilişkilerinden (mülkiyet ilişkileri) bağımsızlaştırmıştır. Örneğin idari pozisyonlarda çalışanlar ("yönetim araçlarına" sahip olanlar) ötekiler üzerinde bir siyasal erke (otorite) sahiplerdir. Otorite konumları bazen

sınıf yerleri bazen de statü grupları ile örtüşebilir, ancak bunlar ekonomik ve toplumsal alandan çok siyasal alandaki erk kullanımıyla ilgili olduklarından tamamen farklı çıkarları temsil ederler.

Weber'in ekonomik, sosyal ve siyasal alanları birbirinden ayıran, dolayısıyla bu alanlardaki çatışmaları birbirinden bağımsızlaştıran toplum modeli, hem sınıf mücadelesinin alanını çok daraltmış hem de onu herhangi bir eylem düzeyine indirgemiş durumdadır. Her ne kadar sermaye ile ücretli emek arasındaki sınıf çatışmasını tümüyle yadsıyorsa, hatta bazı durumlarda bu çatışmanın toplumsal dönüşümün dinamosu olarak iş görebileceğini kabul ederse de, Weber, bunun için öyle koşullar öne sürer ki, böyle bir sonucun doğması neredeyse imkansızdır. Nitekim ona göre sınıf çatışması, ancak öteki kolektif eylem biçimleriyle ve toplumsal dayanışma türleriyle birleştiğinde veya sınıf bilincinin çok yükseldiği uğraklarda gelişebilir. Politik çıkarlar ekonomik çıkarlardan farklı temellere dayandığı için sınıfların 'kendiliğinden' politik mücadelenin tarafları haline gelmesi çok güçtür, ayrıca siyasal davranışta statü bilinci sınıf bilincinden her zaman daha önceliklidir. Daha sonra Yeni Weberci düşünürler, sınıf ile sınıf mücadelesi arasındaki yapısal ilişkiyi iyice rastlantısallaştıracak, dolayısıyla sınıf mücadelesi ile toplumsal dönüşüm (devrim) arasındaki tarihsel bağ da ortadan kalkacaktır. Günümüzün en revaçta akımı olan post modernizmin (ki bir ayağı Yeni Weberciler öteki ise Post Marksistlerdir) "olumsallık" nosyonu üzerine temellenen tarih, toplum ve siyaset anlayışları kökleri Weber'e kadar uzanan eski bir gelenektir.

Üretim ilişkileri yerine pazar ilişkileri üzerine inşa edilen Weberci sınıf kuramı, sınıfı son derece keyfi ve muğlak biçimde tanımlamaktadır. Bir kere, üretim sürecindeki maddi yer gibi nesnel bir ölçüt yerine pazar koşulları içindeki konum gibi son derece soyut ve öznel bir ölçüte dayanarak, sonsuz sayıda sınıf yeri tanımlamak mümkündür. Kendisi de bir Weberci olmasına rağmen Giddens bile "pazar ilişkisine dahil olan her somut birey için neredeyse bir sınıfsal konum gerekmektedir" diyerek Weber'in sınıf tanımının keyfiliğine dikkati çekmiştir. Ayrıca Marx'ın toplumun çelişik ve ilişkisel doğası ile gücün ana kaynağını açığa çıkarmaya dönük sınıf tanımı karşısında Weber'in pazar içindeki yaşam fırsatlarını temel alan sınıf tanımı, kapitalist toplumun asal karakterini (sınıfsal kutuplaşma) de göz ardı ettiği için son derece eksik ve yanıltıcıdır.

Weberci sınıf yaklaşımı metodolojik açıdan da hatalar da doludur. Bunlardan özellikle bir kaç önemli: İlk hatası, sınıfları sosyal işbölümü yerine teknik iş bölümü (mesleki uzmanlaşma) bağlamında ele almasıdır. Bu yüzden beyaz yakalılarla mavi yakalılar arasındaki mesleki ayrımı (teknik iş bölümü) sınıfsal bir ayrım (toplumsal işbölümü) olarak görmektedir. Ayrıca teknik işbölümünün kendiliğinden gelişmediğini, nötr ve bağımsız süreçler (bilimsel ve teknik) içermediğini, tam tersine sosyal işbölümü tarafından belirlendiğini dikkate almaması da yanlış çıkarımlara yol açmaktadır. Nitekim

bugün bazı düşünürlerin bilimsel ve teknik süreçlerde çalışan bir kısım beyaz yakalıyı ('profesyoneller') günümüz toplumunun (post kapitalist/post endüstriyel/post burjuva/post modern/bilgi toplumu) "egemen sınıfı" ("teknokratik sınıf", "yeni entelijensiya", "bilgi sınıfı") olarak değerlendirmesi böyle bir hatanın ürünüdür. Weberci yaklaşımın bir başka hatası, toplumun çelişkili bir bütün olduğunu, toplumsal süreçler ile olgular arasında çelişkili bir ilişkiselliğin bulunduğunu, örneğin sınıfın antagonistik bir ilişki olduğunu kavrayamamasıdır.

Marksist yaklaşım

Marksist sınıf kuramı sorunu çok daha farklı anlayışla ve farklı bir cepheden ele alır. Her şeyden önce sınıfa, sosyal dünyanın betimleyici değil, açıklayıcı bir kategorisi olarak değerlendirir. Bundan Marksizmin öteki (sınıf dışı) toplumsal kategorilere yeterince önemi vermediği sonucu çıkar. Nitekim Marx, toplumsal bütünü rastgele oluşmadığını, olguların kendiliğinden bir araya gelmediğini: bütün ile parçalar arasında olduğu kadar parçaların (olgular) kendi aralarında da içsel bir bağın (diyalektik bir ilişki) bulunduğunu hep dikkate almıştır. Ne var ki bu karşılıklı belirlenimde bazı etmenlerin rolü ötekilere göre daha öncelikli olabilir. Marx'a göre sınıf bu tür bir etmendir. Çünkü, sosyal oluşumun maddi temeli üretim olup, bu süreçte ortaya çıkan antagonizma (sınıf), hem öteki toplumsal bölünmelerin hem de bundan doğan ilişki ve çatışmaların temeli durumundadır.

Marx'a göre üretim, toplumsal artığın elde edildiği ve ona el konulduğu (sömürü) bir süreç olup, bu süreçte üretime katılanlar, sömüren ve sömürülen sınıflar olmak üzere birbirinden ayrılırlar ve birbirleriyle karşı karşıya gelirler. Marx'ın sınıfı maddi sömürü ilişkileri temelinde tanımladığı, başka bir deyişle sınıfsal bölünmeyi ekonomik kaynaklar üzerindeki gerçek kontrolle ilintilendirdiği kesindir. O halde kendisinden sonra sömürü kavramını üretim süreci dışındaki alanlarda (örneğin bölüşüm alanı) ortaya çıkan eşitsizlikçi ilişkileri veya başka bağımlılık biçimlerini (cinsiyet, ırk gibi) tanımlamak üzere kullananlar (bunların arasında Yeni Marksistler de vardır) Marx'ın uzağındadır.

Sınıfın hangi temeller üzerinde tanımlandığı toplumsal pratik açısından son derece önemlidir; çünkü, hangi çıkarların çatıştığı, bu çatışmadan doğan direnme kapasitesine kimlerin sahip olduğu buna göre tayin edilecektir. Nitekim sömürü olgusunu üretim süreci (veya ilişkileri) dışındaki bölüşüm, tüketim, denetim veya yönetim süreçleri (veya ilişkileri) temelinde tanımlayanların toplumsal eşitsizlikler karşısındaki tavrı değişik olmuştur. Webercilerin ve toplum analizlerinde bölüşüm kategorilerini kullanan 'reformist' solcuların bu konudaki görüşleri buna örnektir. Sınıf sorunu ile mülkiyet arasındaki yapısal belirlenim ilişkisini dikkate almayan yaklaşımların bugüne kadar ne toplumsal kutuplaşmayı ortadan kaldırdıkları ne de eşitsizlikleri azalttıkları vakidir. Sömürünün ne olup ne olmadığı anlaşıldıktan sonra artık sınıfları tanımlamak daha kolaydır. Marx'ın tek başına sınıfı

konu alan, bütünlüklü ve sistematik bir kuramı yoktur. Böyle bir çalışmaya niyetlendiği ("Sınıflar Üzerine"), ancak tamamlayamadığı bilinmektedir. Kendisinin ölümünden sonra bu konunun Marksistler arasında pek çok gerilime yol açması biraz da bununla ilgilidir. Bu gerilimler zamanla artacak ve gelenek içinde farklı ekoller ortaya çıkacaktır. Frankfurt okulu, tarihselci okul (klasik/ortodoks Marksizm), yapısalcı okul (Yeni Marksizm), post yapısalcı okullar arasındaki anlaşmazlıklar çoğunlukla işçi sınıfının 'ne' olduğu veya 'kim' olduğu üzerinedir. Örneğin bir grup, proletaryayı tüm mülksüz ve ücretli çalışanları kapsayacak biçimde en geniş haliyle tanımlarken öteki bir grup, çok fazla daraltıp, salt kol işçisiyle veya sanayi işçisiyle sınırlandırır. Yine bir kısım Marksist işçi sınıfını toplumsal bir özne-aktör (tarihselciler), buna karşılık bir kısmı sadece toplumsal pratiğin taşıyıcısı (yapısalcılar) konumunda görür.

Oysa Marx'ın işçi sınıfı tanımı oldukça nettir. Bunu kendisinin pek çok yapıtımdan çıkarmak mümkündür. En başta Kapital üzerine yapıtlarının büyük bir bölümü doğrudan ya da dolaylı olarak birer sınıf çözümlemesi niteliğindedir. Bunlara bakarak her şeyden önce vurgulanması gereken nokta, sınıfın Marx için ontolojik bir sorunsal olduğudur. Tarihsel ve toplumsal hareketin rastlantısal ve kendiliğinden gelişmediğini gözlemleyen Marx, insan etkinliğinin (emek) bu süreçte belli bir payının bulunduğu düşüncesindedir. Ona göre tarih, nesnel koşullar ile kolektif (sınıfların) iradenin bir bileşkesinden ("tarihsel bileşke") ibarettir. Başka bir deyişle sınıfları mutlak iradeye sahip güçler olarak değerlendirmek yanlıştır, ancak onları yapısal süreçlerin basit birer pasif taşıyıcıları saymak da doğru değildir. Her iki bakış açısı da bir biçimde özcüdür. Marx, dönüşüm (devrim) sorununa da tamamen diyalektik bir mantıkla (yapı, pratik ve özne arasındaki ilişkisellikleri gözeterek) yaklaşacaktır.

Yapıtlarından yola çıkarsak, Marx'ın sınıfı; çok yönlü, pek çok formu olan, pek çok alanda temsil edilen, hem nesnel hem de öznel belirlenimleri olan son derece karmaşık ve çelişkili bir sosyal ilişki olarak değerlendirdiği görülür. Bu bağlamda sınıf, hem üretim tarzı içindeki özgül pozisyonları, hem bu pozisyonlarda yer alan ve birbirine benzer özellikler taşıyan insan gruplarını, hem de bu insan grupları arasındaki bağımlılık ve karşıtlık ile bunların büründüğü pek çok biçimi (ekonomik, sosyal, politik, kültürel ve ideolojik) niteleyen bir kategoridir. O halde Marx'ın sınıfı, (Weber gibi) meslek, eğitim vb. farklılaşmaların değil, toplumun ilişkisel doğasının bir görüngüsü olarak gördüğü, öte yandan salt görüngüsel de değil, aynı zamanda (ilişkisel doğasından ötürü) dinamik bir oluşum (süreç) olarak da gördüğü açıktır.

Bu oluşumun pek çok uğrağı vardır. İlki, üretim süreci içindeki konumlarıdır (üretim araçlarıyla kurdukları ilişki). Üretim araçlarından yoksun olanlar işçi sınıfıdır. Üretim sürecinin karmaşık ve bileşik doğasından ötürü bu süreçte pek çok emek türü yer alır. Marx, burada bir ayırım yapar: Doğrudan maddi bir mal üreten ("üretken emek") ve dolaylı olarak nihai ürünün gerçekleşmesine katkıda

bulunan ("üretken olmayan emek") emek etkinlikleri. Marx, her iki emek etkinliğini de kapsayacak daha genel bir kategori -"kolektif işçi"- tanımlar ve işçi sınıfını bu kategori kapsamında değerlendirir. "Kolektif işçi", sanayide ya da hizmetlerde, kamuda ya da özeld çalışan ve kafa ya da kol işi yaparak artık değerini gerçekleştirmesine (doğrudan ya da dolaylı) katkıda bulunan emek biçimlerinin toplamını ifade eder. Örneğin Marx'a göre "sosis fabrikasında çalışan bir işçi ile okulda çalışan bir öğretmen arasında" bir fark bulunmayıp, her iki ücretli grubu da işçi sınıfının bir parçası durumundadır. Emek etkinliğinin kafa veya kol işi, kamusal veya özel iş, üretken veya üretken olmayan emek biçiminde kendi içinde bölünmesi; ya da ücretlilerin meslek, eğitim, nitelik, beceri veya hizmet sunma kapasiteleri açısından birbirlerinden farklı koşullarda çalışıyor olması, sadece sınıf içi katmanlaşmayı (sınıf içi eşitsizliklerin derecesini ya da türlerini) gösterir. Sınıf içi katmanlaşma, sınıf mücadelesi açısından önemli sonuçlar doğurmakla birlikte, sınıfsal bir ayrıma denk düşmez. Örneğin kişinin görelî geliri, onun yaşam standardı vb. konularda bir fikir verebilir, ancak toplumsal üründen kendi payına düşen parçayı nasıl elde ettiğini hiç bir zaman açıklamaz.

Buna karşılık sermayenin yönetilmesine ve işletilmesine dönük işlevler ile bu işlevleri yerine getiren personelin (üst düzey yöneticiler gibi) durumu biraz değişiktir. Marx'ın döneminden çok tekeli kapitalizmin ürünü olan bu ücretli kategorilerinin sınıf yerleri Marksizm içinde de epeyce tartışmalıdır ve bir görüş birliği yoktur. Çağdaş Marksistler arasında bu grubu, Marx'ın sınıf kategorilerini veri alarak, üretim süreci içindeki fiili konumu nedeniyle (üretilen artık değere sermaye adına el koydukları veya onun çoğaltılmasında rol aldıkları için) kapitalist sınıf yelpazesi içinde değerlendirenler çoğunluktadır. Öte yandan Marx'ın kolektif işçi tanımının bu grubu da kapsadığını, dolayısıyla bu tür mülksüz ücretlilerin işçi sınıfının bir dilimi sayılması gerektiğini öne sürenler de vardır. Benzer mülhazalar kamu personeli için de geçerlidir.

Buraya kadar sınıfsal oluşumun ekonomik uğrağının (nesnel sınıf yerleri) ölçütleri tartışıldı. Oysa Marksizm için sınıf, bir yer/rol olmanın ötesinde süreç içinde gelişen, oluşan bir toplumsal varlıktır. Sınıfsal oluşumun sosyal, politik, ideolojik vb. başka uğrakları (öznel koşulları) da söz konusudur. Öznel sınıf uğrakları, Marksizm içinde çok daha ihtilafli bir konudur. Marx, bu konuda çok kesin değerlendirmeler yapmış değildir. Bu yüzden bu konu yoruma da daha açıktır. Marx'ın yapıtlarının ortak esprisi göz önüne alınarak şunlar söylenebilir: Toplumsal sınıf, nesnel-ekonomik bir kategori ("kendinde sınıf") olmanın ötesinde aynı zamanda bir toplumsal öznedir ("kendi için sınıf"). Bir sınıfın toplumsal ve siyasal bir güç (aktör) haline gelebilmesi, kısa dönemli çıkarlara dayanan ekonomik uğrağın aşılmasıyla, bu bağlamda uzun vadeli çıkarlara ve politik hedeflere yönelen bir kimlik algısı, dayanışma ve bilinç biçimi ile örgütlenmenin oluşmasıyla mümkündür. Hiç kuşku yok ki, burjuva sınıfı, bu koşulları yerine getirdiği için ekonomik ve siyasal hakimiyetini kurabilmiş ve sürdürebilmiştir.

"Kendinde sınıf"ın "kendisi için sınıfa" dönüşmesi karmaşık ve çelişkili bir süreç olup, diyalektiğin yasaları bu süreçte de geçerlidir. Maddî yaşam içindeki yerler, gerekli koşulları sağlasa bile bir sınıfın toplumsal bir özneye dönüşmesi için yeterli olamaz, yanı sıra ekonomi dışı alanlarda başka süreçlere ve pratiklere de gereksinim vardır. Özellikle işçi sınıfının ekonomik alanın ("zorunluluklar alanı") ötesine taşınması öteki sınıflara göre çok daha çetrefilli, pek çok engelin aşılmasına, bir sürü karşı dinamiğin etkisizleştirilmesine bağlı sancılı bir süreçtir. Zaten Marx'ın bütün çabası, bu süreci anlamaya; ekonomik koşullar ile politik güçler arasında ne tür bir bağın bulunduğunu saptamaya ve bu bağın nasıl kurulabileceğini araştırmaya dönüktür. Kendisinin yapıtlarında (Önsöz, Kapital, Louise Bonaparte'nin 18 Brumaire'i) sınıf mücadelesi üzerinde bu kadar ısrarla durmasının nedeni bellidir. Sınıf, antagonistik bir ilişki olduğuna göre, insanlar, ancak mücadele içinde aralarındaki ilişkiyi deneyimledikçe ondan doğan antagonizmaları fark edebilecek ve ancak bu farkındalıkla eyleme geçtiklerinde hangi sınıfın üyesi olduklarını kavrayabileceklerdir. Kükusuz her işçinin bu süreci aynı biçimde tecrübe edeceği veya aynı sonuçları çıkaracağını hiçbir garantisi yoktur. Bu yüzden politik mücadele; önderlik, net hedefler, program ve uygun araçlar ile yöntemler gerekmektedir (Marx, Engels, Lenin, Gramsci vd.)

Marx'ın sınıfsal oluşumla ilgili diyalektik çözümlemesi kısaca şöyle özetlenebilir: Bir kere, ekonomi ile siyaset birbirinden bağımsız alanlar olmayıp, aralarında sadece 'görelî özerklik' söz konusudur. Başka bir deyişle, üretimdeki yerler ile toplum içindeki konumlar veya siyasal mücadeledeki roller arasında (yapısal) bir nedensellik bulunur. Kükusuz bu nedensellik, sınıfsal eylemlerin üretimdeki yerlerin basit birer yansıması (türevi) olduğu anlamına gelmez. Üst yapı, altyapının gölge fenomeni olmadığı gibi, tek başına üretim sürecinin kendisi de, sınıfları bilfiil bir araya getirmez. Marx'ın ekonomik konumlar ile siyasal konumlar arasında kendiliğinden/otomatik/dolaylı ve mekanik bir bağ kurmadığının en iyi göstergesi 'kendinde sınıf' ile 'kendi için sınıf' arasında yapmış olduğu ayırmadır. Ancak bu ayırım da görelidir. Çünkü ekonomi ve politika nasıl aynı veya birbirine dışsal süreçler değilse, 'kendinde sınıf' ile 'kendi için sınıf' da ne aynı ne de birbirinden farklı gerçekliklerdir; aralarında karşıtlık kadar aynılık da (eş zamanlılık ve ardışıklık) geçerlidir. Dolayısıyla siyasal alan, ne tür özgül koşullar içerirse içersin, ekonominin belirlenimlerinden bağımsız işlemeyebilir.

Daha somut ifade etmek gerekirse, sınıfın ekonomik ilişkilere indirgenmesi ne kadar özcü-determinist bir bakış açısıysa, tamamen sınıf bilinciyle özdeşleştirilmesi de o ölçüde özcü- indirgemeci bir tutumdur. Sınıf, salt kültürel veya ideolojik bir formasyon olmayıp, sınıf bilinci baştan verili bir gerçeklik değildir; bilinç, ancak sınıfsal oluşum sürecinin belli bir uğraşında ortaya çıkabilecek zihinsel bir durumdur. Sınıfı bilinçli özneye özdeşleştirenler ya da sınıfsal oluşumun nesnel uğraşı ile öznel uğraşını bir sayıp,

biri yoksa ötekinin de olmadığı sonucuna varanlar (Webercilerden Yeni Marksist ve Post Marksistlere kadar) sınıfın bir süreç olduğunu kavrayamayanlardır.

Marksist sınıf yaklaşımının önemli bir ayırt edici unsuru da kükusuz Marx'ın kapitalizmin dönüşümünde işçi sınıfına yüklediği tarihsel görevdir. Ona göre, sosyalist toplum, ancak işçi sınıfı ve onun çıkarlarıyla kendi çıkarlarını birleştiren, onunla birlikte hareket eden müttefiklerinin eseri olabilir. Marx'ın işçi sınıfına atfettiği bu öncelik, kimi Marksizm muhaliflerinin söylediği gibi, onda bir öz varsaymasından ötürü değildir. Bunun nedeni, proletaryayı tarihsel ve toplumsal koşullarından ötürü böyle bir güce sahip, bu gücü ortaya koyabilecek tek sınıf olarak görmesinden, kapitalist toplumda ondan başka sosyalizmin kuruluşundan çıkarı olan ve çıkarları toplumun ortak çıkarlarıyla örtüşen başka bir sınıfın var olmamasındandır.

III. Hekimlerin ve Diğer Sağlık Çalışanlarının Sınıfsal Konumu

Bu bölümde sırasıyla önce kuramsal karşılaştırma çerçevesinden çıkan genel sonuçlar sıralanacak, daha sonra bunlar çerçevesinde sağlık çalışanlarının sınıfsal konumu değerlendirilmeye çalışılacaktır.

İşçi Sınıfı tanımıyla ilgili Genel Çıkarımlar

(1) Weber ve Marx karşılaştırmasından çıkarılabilecek en önemli sonuç, sınıfsal dağılımın insanların kamuda mı yoksa özeldem çalışıklarına, zihinsel mi yoksa fiziksel mi emek harcadıklarına ya da kurumsal hiyerarşi içinde nasıl konumlandıklarına göre değil, toplumsal iş bölümü yapısı içindeki maddî yerlerine; toplumsal artığın elde edilmesindeki rollerine göre belirlendiğidir. Önceki (Weberci) ölçütler, sınıf içinde hem yapay ayrımlara yol açmakta hem de bu ayrımları öne çıkararak sınıf sorununda dikkatin dahi tali yönlerine (sınıf içi katmanlaşma gibi) kaymasına neden olmaktadır.

Kafa ve kol işi ya da üretken ve üretken olmayan emek, iş gücü kullanımının sadece farklı biçimleri olduğu gibi bu biçimleri mutlaklaştırmak da doğru değildir. Hiç kimse iş görürken salt zihinsel ya da salt fiziksel bir emek harcamaz. Ne bir fiziksel etkinlik düşünceden (tasarım) ne de her hangi bir zihinsel üretim fiziksel bir çabadan bağımsız gerçekleşebilir. Ayrıca bunların birbirinden bağımsızlaştırılması, insan etkinliğini kendi içinde parçalayan kapitalist (teknik) işbölümünün olumlanması anlamına da gelir. Günümüzde emek sürecinin giderek kolektifleşen karakterinden ötürü hiçbir ürünün tek bir uzmanlık bilgisi ve becerisiyle ortaya çıkmadığı da bir gerçektir.

Aynı şekilde sınıai ve hizmet işgücü arasındaki sektörel işbölümü de, sınıf konumları açısından anlamlı bir ayırım değildir. İlkinde doğrudan "değişim değeri", ikincisinde ise "kullanım değeri"ne dayanan bir emek etkinliği söz konusudur. Bunlar da, emek kullanımının farklı türlerinden ibaret olup, sonuçta her ikisi de birer mal (meta-form)

olarak işlem görmektedir. Aynı şey ürün için de geçerlidir: Gerek sınai mallar gerekse hizmetler kapitalist üretim koşullarında birer meta-form olarak mübadeleye girmekte ve mübadele değeri üzerinden (emek değer yasası uyarınca) fiyatlandırılmaktadır. Örneğin bir hekimin gerek emeğinin karşılığı (ücret) gerekse verdiği hizmetin karşılığı (o hizmeti alanların ödedikleri eder) rayiç pazar fiyatları hadlerine göre belirlenmektedir.

Öte yandan bir hizmeti sunanların, yaptıkları işe atfettikleri anlam ya da iş sırasındaki duygu, düşünce, niyet ve davranışlarından bağımsız olarak, sırf toplum ihtiyaçlarını karşılamaya veya insanları mutlu etmeye dönük çalışmadıkları bir gerçektir. Kapitalizmde çalışma zorlamaya ve zorunluluğa dayanır. Mülksüz yığınlar, işi genellikle bir geçim aracı olarak gördükleri için çalışırlar, aynı durum işyerleri için de geçerlidir. İstisnai durumlar hariç, işletme veya kurumlar 'gönüllü' olarak üretim yapmazlar. Gönüllü çalışma kapitalizmde çok istisnadır; çoğu kez de bu tür işler, iktisadi bir çıkar gözetmede dahi başka kazançlar söz konusudur. İnsan ihtiyaçlarını karşılamak için değil, pazar için üretim (meta üretimi), kapitalizmin ayırt edici özelliğidir. Başka bir deyişle pazarın işleyişi, ister emek etkinliği ister maddi bir mal veya hizmet biçiminde somutlaşan bir ürün olsun her şeyin metalaşması ve metaların birbiriyle değiş tokuşu mantığına dayanır. Bu bağlamda değişim değerine (bir piyasa karşılığı-fiyat) sahip olmayan her hangi bir şey, sermayenin değerlenmesine (genişletilmiş yeniden üretim) katkısı olmayacağından işlevsiz veya yararsız (değersizdir) sayılır: Değer yasası.

(2) İkincisi, kamu ve özel ayrımı ise, yapay olmanın ötesinde ayrıca sanal bir ayrımdır. Kapitalist devletin sınıfsal özüne ilişkin tarihsel bilgi ve bilinç eksikliği, kamusal üretim ve hizmet alanlarının ticari olmayıp, toplum yararına olduğu yanlışlamasına (fetişizm) yol açmaktadır. Oysa kamu-özel ayrımı da, kapitalizme özgüdür, bu anlamda "kamu" ya da "kamusal alan" kategorileri burjuva kavramlardır. Yoksa kamu, toplumsal olanı, özel de bireysel-kişisel olanı nitelemez. Çünkü kapitalizm koşullarında özel mülkiyetin kamusal uğrağını devlet, özel uğrağını ise sermaye sınıfları temsil eder. Başka bir deyişle kapitalist özel mülkiyet, bir yandan özel kişiler öte yandan devlet eliyle toplumdan soyutlanmakta ve insanların karşısına onlara yabancı bir güç olarak çıkarılıp, empoze edilmektedir. Kamunun toplumu ve onun ortak iyi'sini temsil etmesi için, kamuyu oluşturan tüm bireylerin toplumsal kaynakların kullanımı (dağılımı), yönetimi ve denetimi üzerinde söz sahibi olmaları şarttır. Bu koşul ise, ancak sosyalist bir üretim tarzıyla gerçekleştirilebilir.

Öte yandan kamusal üretimin alanlarının tamamen piyasa koşullarına tabi olmadığı devlet formlarının (Keynesci Refah Devleti gibi) geçerli olduğu koşullarda durum biraz daha farklıdır; örneğin hizmet alanlarındaki işgücü ve ürünün meta karakteri ve metalaşma biçimleri değişiktir. İşverenin devlet olması ya da ürünün sırf kar amacıyla üretilmemesi, dolayısıyla sömürü süreçleri ve mekanizmalarının farklı biçimlere bürünmesi, ücret,

çalışma koşulları, sosyal güvenlik, örgütlenme gibi etmenler açısından çalışan sınıflara bazı imkanlar sunabilir. Ancak bu devlet formu da (sosyal devlet) sonuçta kapitalist bir form olup, onun çatısı altındaki kamu sektörü de yine değer yasasının normlarına göre işler. Nitekim nelerin, ne kadar, nasıl üretileceği, pazar koşulları ve ihtiyaçlar gözetilerek kararlaştırılır; ayrıca ürünler pazar süreçleri aracılığıyla dolaşıma sokulur, nihayet emekçiler de buna göre karşılıklılandırılır: Burada da daha dolaylı yollardan yine emek sömürü söz konusudur. Devletin (kapitalist) özünü hiçbir biçimde ilgili bulunmayan bu farklılıkların bile bugün sisteme bir yük (kriz nedeni) sayıldığı ve hem pazarın hem de devletin sermaye birikimin mantığının gerekleri doğrultusunda yeniden düzenlenmeye çalışıldığı da (neoliberalizm; yeni sağ) unutulmamalıdır.

(3) Sınıfın sadece nesnel konum ve işlevlerden ibaret olmadığı, gerçekte ilişkisel bir süreç olduğu gerçeğinden hareketle, salt üretim süreci içindeki yerlerden hareketle işçi sınıfının tanımlanamayacağı, özellikle sınıf politikalarının buna göre inşa edilemeyeceği bir başka önemli çıkarımdır. Bu nokta biraz sonra sağlık çalışanları özelinde açılmaya çalışılacaktır.

Mesleğe özel çıkarımlar

Sağlık çalışanlarının gördükleri işin çelişik doğasından kaynaklanan bazı özellikleri vardır.

(1) Sağlık, bir hizmet sunumu olduğuna göre sağlık çalışanları da nesnel olarak hizmet üretimi sürecinde yer alan çalışanlardır. Hizmet, fiziksel bir ürün değil, genellikle kullanım değeri yaratan emek etkinliğine (üretken olmayan emek) ve ağırlıklı olarak zihinsel çabaya dayanan bir ürün çeşididir. Bu özelliklerinden ötürü sağlık çalışanlarının "üretken olmayan emek" kategorisinde değerlendirilmesi mümkünse de (ki, kimi yazarlar böyle değerlendirmektedir), sağlıkla ilgili işler, aynı zamanda işgücünün yeniden üretimine (işgücü metasının yeniden üretimi) dönük olduklarından, tıpkı eğitim gibi onun da üretken sektörler arasında değerlendirilmesi daha doğru olacaktır.

(2) Hizmet sunumu halen büyük ölçüde kamu tarafından yerine getirilmekte, dolayısıyla sağlık çalışanları çoğunlukla kamuda görev yapmaktadır: Kamu işçisi. Buna karşılık özel sağlık kurumlarında ücretli çalışanlar özel sektör işçileridir. Hiç kar amacı gütmeyen kamu kuruluşları veya gönüllü kuruluşlarda çalışanların durumu elbette farklıdır. Öte yandan kendi işinde çalışan bir sağlık görevlisi (özel muayenehanesi, laboratuvarı vb. olanlar), kendi hesabına çalışan küçük üretici konumundadır (küçük burjuva). Bu kişi, eğer ücretli işgücü de istihdam ediyorsa (işveren), zaten sömüren sınıflar arasındadır. O halde kamuda ya da özelde ücretli olarak sağlık hizmeti sunan bir personel, üretim süreci içindeki nesnel yeri/rolü gereği işçi sınıfının bir parçası sayılmalıdır. Her iki durumda da gerek ürettiği hizmet gerekse kendi emeği pazarda alınıp satılan, ederi (fiyatı) emek değer yasasına göre belirlenen, dolayısıyla kapitalist sömürü koşulları ve biçimlerine tabi birer meta-formdur.

Öte yandan kamu sektörü çalışmasında işin ve işgücünün meta karakteri özel sektörde çalışmasında olduğu kadar çıplak gözlemlenemez. Çünkü kamusal hizmet sunumu ile sermaye birikimi arasındaki ilişki çok daha dolaylıdır. Sağlık hizmeti (eğitim, sosyal güvenlik ve sosyal çalışma da) sermayenin değerlendirilmesine (valorizasyon) dolaylı katkılarda bulunur. Bir kere, hem işgücü metasının yeniden üretimi sağlanır hem de hizmetin metalaştırılması kolaylaştırılır. Bu tür hizmetlerin kamu tarafından yerine getirilmesinin sermaye birikimi açısından fazladan katkıları da söz konusudur. Bir kere, işgücünün yeniden üretiminin kamu kaynaklarıyla (vergiler) finanse edilmesi, sermaye için bir kazançtır (maliyetten tasarruf). Nitekim rekebetçi kapitalizm döneminde işgücünün sağlığı, eğitimi ve sosyal güvencesi ile ilgili harcamalar kısmen sermaye tarafından üstlenilmekteydi. İkinci dolaylı katkısı, devletin bireysel işgücünün yeniden üretimi dışında sınıfların sosyal yeniden üretimini de sağlamak suretiyle sermaye birikiminin toplumsal koşullarını güvence altına almasıdır. Üçüncü katkısı, nispeten de olsa refahı artışına yol açmak suretiyle kapitalist toplumun çelişkilerini gizlemeye ya da en aza indirmeye, böylece ideolojik, kültürel ve etik yeniden üretim koşullarının oluşmasına yardımcı olmasıdır. Dördüncüsü ise, devletin toplumun refah ve esenliğini sağlayan, kollayan, sınıflar üstü bir kurum olarak görülmesini sağlar, onun sınıfsal karakterini perdeler (devletin fetişleştirilmesi), bu sayede kapitalist toplumsal formasyonun politik yeniden üretimine katkıda bulunur.

Oysa sağlık hizmetinin üretimi (kamuda ya da özelde) hiç bir biçimde kapitalist emek sürecinin yasallıklarından bağımsız değildir. Başka bir deyişle gerek sağlık hizmetinin gerekse sağlık çalışanlarının metalaşma derecesi ve biçimlerini belirleyen mevcut sermaye birikim mantığı ile onun özgül emek süreci koşullarıdır. Özellikle 1960'ların sonunda başlayıp halen süren ve bugün tüm kapitalist ekonomileri ciddi bir tıkanıklığın eşiğine getiren birikim krizi, toplumsal ücretlere bağlı hizmetlerin metalaşması yönünde ciddi bir baskı yaratmış bulunmaktadır. DB'nin yapısal uyum programları ile IMF'nin istikrara paketleri kapsamında pek çok ülkede yaşama geçen 'reformlarla' metalaşma süreçleri ivme kazanmıştır. Nitekim; bütçeden sağlığa ayrılan pay azaltılmak suretiyle kamu hastaneleri kamusal kaynaklardan giderek daha fazla yoksun bırakılmakta, klinik dışı sağlık hizmetler büyük ölçüde esnekleştirilmekte (taşeronlaştırma), hastane yönetimleri ademimerkezleştirilmekte, hastaneler özelleştirilmekte, devlet denetim ve gözetimi ortadan kaldırılarak, emek pazarı iyice kuralsızlaştırılmakta, hizmetten yararlananlar her geçen gün biraz daha sağlık harcamalarına katılmaya zorlanmaktadır.

(3) Bu sektörde artan uzmanlaşmanın ve metalaşmanın sınıfsal oluşumun öznel koşulları (kendi için sınıf uğraşı) açısından doğurduğu negatif sonuçlar çok daha önemlidir. Özellikle uzmanlaşma, ileri teknoloji kullanımı ve işin rasyonelasyonu (profesyonelleşme) yönündeki gelişmeler, sağlık çalışanlarının nesnel sınıf yerleri açısından her hangi bir fark yaratmamasına, hatta

emek sömürsünü daha da yoğunlaştırmasına rağmen, sömürünün algılanmasını güçleştiren bazı dinamikler yaratmaktadır. Örneğin teknoloji kullanımına dayanan işlerin çoğalması ve çeşitlenmesi, bu işleri görenlerin emek üretkenliğini artırdığı için (görelî artık değer artışı) onların daha fazla sömürülmesi ve iş süreci içindeki özerkliklerin azalmasıyla sonuçlanmakta, buna karşılık hekimlerin büyük bir kısmı uzmanlaşma ve teknokratikleşmenin, kendi statü, güç ve bağımsız çalışma yeteneklerinde bir artışa yol açtığını sanabilmektedir. Oysa hastalıkların giderek uzmanlık bilgisine ve ileri teknoloji kullanımına dayanan teşhis ve tedavilere ihtiyaç duyması (yani daha kolektif bir emek sürecinin gelişmesi), çalışanların kapitalist iş süreçlerine ve yönetime olan bağımlılığını artıran ve pekiştiren bir durumdur. Nitekim birden fazla uzman doktorun ve yardımcı elemanın koordine çalışmasına ihtiyaç duyan kronik hastalıklarla uğraşan sağlık çalışanları, teşhis, tedavi ve bakım işlerinde kendi bilgi, deneyim ve inisiyatifleriyle hareket etmekten uzaklaşıp, kapitalist kolektif iş sürecinin kurallarıyla (teşhis, tedavi yöntemleri, protokoller) bütünleşmekte, ayrıca kapitalist birikim mantığının yönetim ve denetim stratejilerine eklenmektedir. Özellikle yeni kurumsal denetim biçimleri, gerek doktor-hasta ilişkisi gerekse ortak mesleki veya sınıfsal çıkarlar doğrultusundaki eğilimler (örgütlenme, bilinçlenme ve dayanışmacı stratejiler geliştirme gibi) açısından sağlık çalışanları üzerinde son derece yıkıcı sonuçlar doğurmaktadır. Daha çok özel hastanelerde uygulanmakta olan bu stratejilerin devlet hastaneleri ve kliniklerinde de bazı hizmetlerin özelleştirilmesi yoluyla giderek yaygınlaştığı gözlenmektedir.

Yine esnekleştirme ve özelleştirme operasyonlarıyla el ele yürüyen kamuyu yeniden yapılandırmaya dönük düzenlemeler (istihdam ve personel politikaları gibi), bir yandan işsizliğe ve güvencesiz çalışmaya yol açarken, öte yandan sınıf içi rekabeti ve örgütsüzleşmeyi artırmakta, çalışanların emek nosyonu üzerine temellenen kimlik algısı ve dayanışma güdülerini zayıflatmakta, bencilleşme, bireycileşme ve piyasa mantığıyla bütünleşmelerini kolaylaştırmaktadır. Yabancılaşmayı ve depolitizasyonu derinleştiren tüm bu etmenler, çalışanların politik, ideolojik ve kültürel yönelimleri üzerinde belirleyici olmakta, dolayısıyla sadece nesnel yapılarında değil, zihin dünyalarında da ciddi bir deformasyona yol açmaktadır.

Sınıf mücadelesi alanını daraltan ve sınıf üyelerini ciddi bir kimlik bunalımına sürükleyen neoliberal süreçlerin, çalışanları sınıf politikalarından (siyaset) uzaklaştırmada etkili oldukları görülmektedir. Oysa sınıfsal oluşumun sınıf mücadelesi içinde tamamlandığı tarihsel ve kuramsal bir gerçekliktir. O halde kesimsel çıkarların ötesinde ortak sınıfsal çıkarlar gözetilen örgütlü bir mücadeleye her zamankinden daha çok ihtiyaç vardır. Mülksüz yığınlar, hem hangi sınıfa ait olduklarını, sınıfsal çıkarlarının neler olduğunu, bunun neyi gerektirdiğini hem de bireysel ve mesleki çıkarların ötesinde gerçek beşeri ihtiyaçlarının ve bunun koşullarının neler olduğunu ancak bilfiil mücadelede saf tuttuklarında kavrayabileceklerdir.